

Скворцова
i Ма

Скворорода
i Му

УДК 821.161.2'06-92:929Ско
С44

Надруковано на замовлення Державного підприємства
«Центр захисту інформаційного простору України» за результатами відкритих
мистецьких конкурсів Міністерства культури та інформаційної політики України
ДЛЯ БЕЗКОШТОВНОГО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ

У разі якщо ви придбали цю книгу, просимо повідомити на адресу: infosecpuis@gmail.com

С44 Сковорода і Ми / упор. Олесь Доній — К. : Саміт-книга, 2022. — 224 с.
ISBN 978-966-986-357-7

Книга «Сковорода і Ми» (упор. Олесь Доній) — це збірка статей 40 авторів, присвячених Григорію Сковороді та осмисленню його ідейного спадку.

Книга «Сковорода і Ми» — новаторське видання, присвячене визначній події — 300-літтю з дня народження Григорія Сковороди.

Видання спрямоване на поширення як інформації про Григорія Сковороду, так і відповідь на виклики, що нині стоять перед Україною:

- необхідність єднання нації в умовах протистояння російській фашистській агресії;
- просування прогресивних світоглядних цінностей;
- уміння налагоджувати культуру діалогу;
- здатність формувати позитивні символи;
- популяризація української культури;
- залучення молоді до загальнокультурного українського процесу.

Статті написані не лише про Г. Сковороду, а про власні переживання, про власні ідейні пошуки, про власні мрії, про «філософію свободи», «філософію серця», «філософію щастя», «філософію любові» — все те, на що надихав і надихає філософський геній Григорія Сковороди.

УДК 821.161.2'06-92:929Ско

ISBN 978-966-986-357-7

© Олесь Доній, 2022

© Видавництво «САМІТ-КНИГА», 2022

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ "ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ", КОРДОЦЕНТРИЗМУ І ГУМАНІЗМУ

Павло Гай-Нижник – історик,
Леонід Чупрій – філософ

Григорій Сковорода – це неосяжна містика космосу української душі і вічний роздум над незбагненністю глибин світу Людини у всесвіті тріади Розуму, Віри і Духу усього суцього на Землі під покровом таїни вічного на Небі.

Павло Гай-Нижник

Роздуми, вчення та мудрість Григорія Савовича Сковорода багатогранні і безкраї у своїх мандрах крізь час і простір у пошуках сенсів та істин людського буття. Проте однією з ключових основ філософські ідеї Г. Сковорода є українське гуманістичне вчення про цілісність людини, яке згодом втілиться у поняття «філософії серця», набуде терміну «кордоцентризм» і розвинеться його філософськими нащадками у концепті «українського кордоцентризму».

Широкому загальному мало відомо, що на творчість Г. Сковорода активно вплинули не лише українські та слов'янські світоглядні уявлення, а й європейська філософська думка, зокрема, як вчення німецької містичної традиції, так і спадщина античних мислителів, що була зосереджена в ідеях пантеїзму та неоплатонізму і які вже можна зустріти й у попередній (досковородинівській) українській філософській думці.

Сам же Г. Сковорода, продовжуючи і розвиваючи думку у філософській традиції, яка оформиться його послідовниками у кордоцентричний концепт, вважав, що тільки через серце і через віру людина може досягнути свою божественну сутність. Проте, водночас, він не протиставляє вірі розум. Саме розум повинен прагнути відшукати істину, яка не дана людині готовою. Ба більше, розумові як джерелу пізнання Г. Сковорода надавав першорядну вагу в пізнанні усіх трьох світів – великого (або космосу), малого (або людини) та символічного (або Біблії). І в цьому символізмі Біблії, зрештою, розум мав знайти глибоке духовне розуміння, проте піднятися на височінь духовності розум не зміг би без віри.

У цьому контексті варто згадати й про французького мислителя XVII ст. Блезя Паскаля (Blaise Pascal), вчення якого було близьке до ідей давньогрецького філософа Сократа (Σωκράτης) з Атен IV–V століть до н. е. Як і Паскаль, Григорій Сковорода надає серцю раціонального сенсу, прирівнюючи іноді думку до серця. Для Б. Паскаля серце справді є джерелом пізнання такою ж мірою, як і когнітивна думка. І Б. Паскаль, і Г. Сковорода вважали, що серце пізнає насамперед через Любов, що серце більш, ніж будь-яка інша частина людського тіла, спроможне прокласти шлях до сприйняття повноти людської особистості (Homo totus). Розум же і віра у Г. Сковорода – це два аспекти людського духу, які нерозривно пов'язані між собою, пізнаючи як зовнішнє буття, так і внутрішній світ людини, але глибинне досягнення своєї божественної сутності можливе лише через віру, осередком якої є серце.

Кордоцентризм – явище досить унікальне в історії світової культури, яке найбільш повно проявилось лише в філософсько-релігійній думці українського народу. Це пов'язано

безпосередньо з особливостями українського національного характеру, з його основоположними рисами. Дмитро Чижевський, який, власне, й є творцем поняття «філософія серця», виділяє такі основні риси психічного укладу українця – емоціоналізм і сентименталізм та чутливість і ліризм. Найяскравіше ж ці риси проявляються в естетиці українського народного життя та обрядовості, позаяк далекі предки українців вбирали в себе і пізнавали навколишній світ через свої органи чуття, але ці сприймання характеризувалися глибиною і повнотою проникнення у природний світ. Тому основним органом душевного чуття для них було серце, яке і стало головною сполучною ланкою між ними і доквіллям, проявом вищої сутності людини, осередком духовного. Саме з тих часів у свідомості українського народу почали закладатися основи «філософії серця», які потім відобразились у творчості багатьох представників його культури. Тож не дивно, що цю ідею можна виявити ще у мислителів часів Давньої Русі (митрополит Іларіон, Данило Заточник та інші) і яка потім продовжується іншими діячами українського народу, але найбільш яскраво і повно розкривається у творчості видатних українських філософів – Г. Сковороди та П. Юркевича.

Памфіл Юркевич, продовжуючи у XIX ст. ідеї Г. Сковороди і спираючись на обґрунтувану ним філософію серця, обстоює гармонійне співвідношення між знанням і вірою, що враховує самостійне значення обох компонентів такої рівноваги й прагне до їхньої творчої взаємодії. У цьому П. Юркевич і представники його наукової школи вбачали запоруку подальшого прогресу філософського знання.

Ідеї Г. Сковороди та П. Юркевича знайшли своїх послідовників у Кирило-Мефодіївському братстві, де найяскравіше були втілені у творчості Пантелеймона Куліша. На думку Д. Чижевського, який простежує суперечливість поглядів і життєвого шляху письменника, у світогляді П. Куліша був твердий фундамент, змурований на його «філософії серця». На думку Д. Чижевського, ідеї внутрішньої людини, з якою П. Куліш ознайомився в юності, він надав емоційного забарвлення. Основоположним принципом його світобачення був принцип подвійності людської природи: «серце» і «зовнішнє» завжди в конфлікті, в боротьбі між собою. Це боротьба «поверхні» і «глибини душевної». І в художніх творах, і в листах, і в наукових працях П. Куліш спирається на факт цього протиставлення. Мислитель, як вбачає Д. Чижевський, прагнув розділити і виявити «внутрішнє» і «зовнішнє» не лише в людині, а й у світі, суспільстві, історії. усі антитези, що їх використовує П. Куліш (серце – голова, хутір – місто, жінка – чоловік, українська мова – чужа мова, майбутнє – минуле та ін.) ґрунтуються на цьому засадничому принципі поділу. Символ же серця є найулюбленіший в поезії автора, в якій він продовжує українську символіко-антропоцентричну «філософію серця».

Яскравим представником цієї лінії в національній філософії є Тарас Шевченко. Головною рисою його багатогранної творчості, життєвої постаті і є безмежна «робота» серця як осередку внутрішнього життя, найглибших почувань і переживань душі. Та й сам Т. Шевченко як поет живе не стільки правдою розуму чи консенквентністю мислення, скільки правдою серця та послідовністю емоцій, адже серце в його творчості є живим образом, самостійною, більш глибшою сутністю в людині, котра має свої почуття. Серце для Т. Шевченка є неодмінним способом мислити, самоусвідомлювати, переживати, шукати правду, «співати» віршами.

Утім, повертаючись до ключових ідей Григорія Сковороди, слід зауважити і на тому, як вже вказувалося вище, що на його творчість суттєво вплинули як філософські ідеї німецької містичної думки, так і античної спадщини, зокрема ідеї пантеїзму та неоплатонізму.

Нагадаємо, принагідно, що пантеїзм – це вчення, яке вважає, що Бог як всемогутня сила, що стоїть над світом, природою і людиною, не існує, позаяк Бог – всюдисущий, невидимий і безкінечний. Бог ототожнюється з природою, Він є в усьому і все виходить з Нього, у Бозі усе і усе з нього. При цьому, Бог як світ, складаючись із протилежностей, не залишається без руху, не стоїть статично в протилежностях і суперечностях, а навпаки – Він перебуває постійному невпинному русі, що є своєрідним рухом протилежностей, антитез.

Неоплатонічна проблематика, своєю чергою, вказує: Єдине – Душа – Бог проходять наскрізь українську філософію, починаючи від «Діоптри» Віталія з Дубно (1612 р.) і включаючи твори Григорія Сковороди. У ній Універсум тяжіє над людиною і проявляє себе в її двонатурності як скінченість (тілесність) і нескінченість (духовність). Свобода ж волі людини – це вираз її нескінченості, а прояв вічного, а отже й свободи, виявляється як людська самодіяльність, як праця. У «Діоптрі» споріднення (зріднення) людини з Універсумом відбувається через її прагнення пізнати саму себе, звертаючись до світу духу, коли заглиблюючись у нього, людина поєднується з Богом. Г. Сковорода ж поглиблює цю ідею до положення про «сродну», зріднену (споріднену) працю.

У гуманістичній лінії української філософії Універсум постає не як вічний розум, царство порядку (таким він мислиться просвітникам), а як початок і кінець Усього, як безумовний нурт, аналогом якого є людська духовність, а в ній – сфера почуттів, оцінок і цінностей. Осереддям всього цього і є серце.

Г. Сковорода, продовжуючи цю традицію вважав, що тільки через серце, через віру людина може досягнути свою Божественну сутність, але він не протиставляє віру і розум. Розум повинен прагнути відшукати істину, яка не дана людині готовою. Цей пошук і є вищою метою і вищою насолодою для кожної людини. Г. Сковорода порівнює думку з птахом – істиною. Про нього він навіть склав байку, у якій цей птах постійно сідав біля нього і кожного разу немов би вже був у нього в руках, але потім знову зникав. «Не сумуй, друже мій, – сказав птах, – що не можеш мене піймати. Ти будеш увесь вік мене ловити, щоб ніколи не спіймати, а тільки розважитися» [1, с.45].

Розумові як джерелу пізнання Г. Сковорода надавав першорядну вагу в пізнанні усіх трьох світів – великого (або космосу), малого (або людини), символічного (або Біблії); в цій останній розум мав знайти глибоке духовне розуміння. Але без віри розум не може підійнятися на височінь духовності. «Віра є око прозорливе, серце чисте, уста отверстая. Вона єдина бачить світло, що світить у стихійній пітьмі. Бачить, любить ти віщує прихід його...» [1, с.45]. Там, де закінчується розум, повинна починатися віра. Тільки через віру можна пізнати істину. Пізнати ж істину, за Г. Сковородою, – пізнати Бога в людині. «Один труд в обоих сих, – познать себе и уразуметь Бога, познать и уразуметь точнаго человека... А ведь истинный человек и Бог есть тожде» [2, с.47].

Найвищий же розум, на думку Г. Сковороди, має невидима натура, або – Бог, що охоплює і проблему начала Універсуму, і проблему потаєнних божественних смислів, що розкриваються через символіку біблійних книг, а також поряд із багатьма іншими, проблему духовності людини. Підносячись щаблями духовності і віри над світом тілесних речей, людина єдна-

ється з Богом, отже проблема Бога у Г. Сковороди є великою мірою і проблемою людини. Цікавим є й те, що за Г. Сковородою, Церква не відіграє жодної ролі у наближенні людини до Бога. Це єднання може відбутися лише як підсумок (вислід) напруженої морально-духовної праці кожної людини.

Що ж до самого Бога, до якого має стремління піднятися кожна людина, то філософ говорить: «...У християн знатнейшие ему имена следующие: дух, Господь, царь, отец, ум, истина. Последния два имена кажутся свойственнее прочих, потому что ум вовсе есть невеществен, а истина вечным своим пребыванием совсем противна непостоянному веществу. Да и теперь и в некоторой земле называется Бог иштен. Что касается до видимой природы, то ей также не одно имя, например: вещество, или материя, земля, плоть, тень и проч.» [2, с.146]. І надалі, коли Г. Сковорода торкається «промысла особенного для человека», він впритул підходить до тієї мудрості, яка «во всех наших всякого рода делах и речах душа, польза и краса, а без нея все мертво и гнусно. Родимся мы все без нея, однак для нея... Она то есть прекраснейшее лицо Божие, котрым он со временем, напечатуюсь на душе нашей, делает нас из диких и безобразных монстров, или уродов, человеками... незлобивыми, воздержанными, великодушными и справедливыми» [2, с.144].

Відштовхуючись від загальної характеристики божественної мудрості, Г. Сковорода підводить читача до самої людини, її душі, що повинна вбирати по вінця цю мудрість. Лише та душа, що увібрала цю мудрість, або стоїть на шляху до неї, єдино може розкривати себе у сродній праці, відчутти необхідність своєї діяльності, тобто розкрити, виявити і втілити своє людське єство повною мірою, без чого важко уявити собі подальше просування людської душі, людського серця до джерел морального існування. Без такого просування правдива мета духовного самовдосконалення перебуває у пільмі химерних явищ і символів, безслідно губиться і спотворюється, оскільки «...без нея все мертво и гнусно».

З огляду на це, неможливо оминати й сквородинівське бачення і розуміння моральності. У питанні моральної поведінки людини Г. Сковорода обирає ті положення, що розміщені на ґрунті віри божественної, викладені ним у коментарях до Божих заповідей. До цього ж він закликає і читача або співрозмовника. Ось деякі з них: «Я глава твоего благополучия и свет разума. Берегись, чтоб ты не основал житія твоего на иных советах, искусствах и вымыслах, хотя б они из ангельских умов родились. Положись на меня слепо. Если же, меня минув, заложиш век свой на иной премудрости, то она тебе будет и Богом, но не истинным, а по сему и щастіе твое подобно будет воровской монете. А как на подлых камнях, так еще больше не велю тебе строится на видимостях. Всяка видимость есть плоть, а всяка плоть есть песок, хотя б она в поднебесной родилась; все то идол, что видимое» [2, с.150]. Чи не є ці слова застереженням від хибного шляху, відхиленням від істинного вчення, на якому і зупинив свій вибір філософ? Але, обираючи шлях, треба йти впевнено і спокійно, пам'ятаючи про труднощі-випробування на дорозі кожного, хто самовдосконалюється.

Користуючись благами божественного вдосконалення, не слід забувати і самого Бога, який дбає про кожду людину та підтримує її у скрутну хвилину. Цьому присвячений коментар Г. Сковороди до IV-ї заповіді: «Сіе ты повсюду и внутрь тебе кроющееся величество Божіе с верою и страхом в день воскресный прославлять не забывай, а поклоняйся не пустыми только церемоніями, но самым делом, сердечно ему подражая. Его дело и вся забава в том, чтоб всеминутно промышлять о пользе всякой твари, и от тебя больше ничего не

требує, крім чистосердечного милосердя к ближнім твоїм» [2, с.151]. Філософ-гуманіст був упевнений та глибоко переконаний, що «справжнє щастя людини полягає не в багатстві чи в тілесній насолоді, не в марній славі або честолюбстві, а в розумному задоволенні матеріальних потреб і духовних, душевному спокої, корисній праці, гармонійному поєднанню того, що задовольняє внутрішні духовні вимоги людини, і того, що служить інтересам загалу» [3, с.52].

Неодмінною умовою саморозкриття та реалізації вищих потенцій як особи, так і суспільства в цілому Г. Сковорода вважав свободу. Він багато уваги приділив обґрунтуванню думки, що «свобода – це вищий дар і благо людини, притаманні їй за самою природою речей, але через злу волю відняті в неї гнобителями... Свобода – головна мета, до якої повинні прагнути трудящі люди. Сам мислитель називав свободу «головною мерою» у своєму житті» [3, с.53]. Знаючи, що вона вільна, людина не може залишатися одна без надійного духовного притулку. Вона починає зважувати найрізноманітніші спокуси і постає перед чи не найважливішим аспектом у своєму житті – проблемою вибору і цей вибір повинен керуватися серцем людини, яке і є осереддям віри.

Усе, що твориться навколо людини, сприймається її серцем. Саме серце є осереддям віри людини. Щось пройде без усяких перешкоджань, над чимось людське серце замислиться, зважуючи на доцільність прийняття цього «чогось», а щось відразу ж відкине як непотрібне і чуже своїй істоті. Що обиратиме людина, на що спиратиметься в цей момент? Відповідь, мабуть, залежатиме від того, наскільки ця конкретна людина та її серце близькі до Бога. Учень і багаторічний друг Г. Сковороди М. Ковалинський відзначав, що Г. Сковороду цікавили: космос; світ тваринний, здатний відчувати; світ рослинний, здатний рухатися; світ речовинний, здатний існувати. Але осереддям інтересів мислителя була людина, здатна мислити. Вона має розум та «вільну волю», на яких базується «влада урядів, держава владик, сила царів, любов батьків, честь мудрих, слава добродійних, пам'ять праведних», «добра або лиха доля», зрештою, – щастя людини, яке було основним зацікавленням Григорія Сковороди.

Кожна людина зобов'язана пізнати себе, тобто своє серце, щоб з тлінної тіни перетворитися на духовну субстанцію. Процес цього перетворення, яким би тривалим він не був, увінчується духовним переродженням: опанувавши життя власного серця, людина не може вже жити інакше, ніж її серце, її людська сутність зливається з її духовною сутністю. При цьому старе серце, з яким людина йшла до духовного переродження, вже не може вмістити божественну істину, яка в результаті відкрилася, і тому людина стає володарем нового серця. «Ібо якщо не приближишся и не сопряжешся з тьм, кой єсть твоєй головъ головою, то останешся мертвою тьню и трупом. Если єсть тьло над телом, тогда єсть и голова над головою, и вышше старого новое сердце» [2, с.168].

Власне, весь процес пізнання, за Г. Сковородою, зводиться до надбання нового серця, бо переродження людини – це переродження серця. Нове серце – це те саме старе серце, яке відкрило свою таємну глибину людському спогляданню. Але тотожність ця суто умовна, бо нове серце дарується людині ціною знищення старого серця в результаті природного еволюціонування духовності індивіда. Це глибоке, нове серце в істинній людині є центром Всесвіту, його видимої і невидимої частини, воно рухає світом і тільки в напрямі цього руху можливий прогрес.

Якісні характеристики глибокого серця та шляхи до його опанування – то зміст філософії Г. Сковороди. Спробуємо з'ясувати семантику глибокого (чи нового) серця, його основ-

ні параметри. У ньому виявляється згорнутим весь світ, злиті воєдино усі смисли та акценти духовного життя, як у міфічному яйці, за переконанням наших предків. Для того, аби пронести цю ідею, Г. Сковорода використовує категорію зерна: «... Всѣ внѣшніи наши члены закрытое существо свое в сердць имѣют, так как пшеничная солома содержится в своем зернѣ» [2, с.173], «сердце есть зерном» [3, с.20]. Розгортання всього прихованого змісту серця і є процес пізнання, який Г. Сковорода мав за основний напрям діяльності людини.

Умовою для початку оновлення серця філософ ставить доторк духу Божого, від якого серце людське має прокинутися і прозріти. «И если подунул на твое сердце дух божий, тогда должен ты теперь усмотреть то, что от рождения не видал» [2, с.175]. Цей новий зір спрямований у серце і здатен виявити його таємні глибини. Тільки-но людина навчається бачити світ по-новому, вона ступає на шлях самопізнання і духовного перетворення. Новий зір дає людині змогу піднятися з праху, в якому вона перебувала, і побачити світ самого Бога. Але тут, власне, треба застерегти: Г. Сковорода услід за християнським віровченням вважав, що пройти до кінця дорогу самопізнання людина не здатна і тільки Бог володарює її серцем без меж. У «Книзі Псалмів» читаємо: «Таж про те Бог довідається, бо він знає таємності серця». Але гностицизм Г. Сковороди урівноважується суто життєвим трактуванням земної долі людини як відрізка на шляху пізнання Божої істини. Обмеженість земного перебування і не дає змоги кожному пройти шлях пізнання до кінця. Але множинність таких спроб гарантує перевагу духовності над безладдям. Утаємниченість власного серця є для людини поштовхом для нових і нових роздумів, неможливість же пізнати його до кінця робить пізнання безкінечним, а рух божественних сутностей – невинним і вічним.

Куди ж спрямований цей рух? Яка його мета? І на це питання знаходимо відповідь у Г. Сковороди: «Сердце, парящее на пространство высоты небесныя, любящее свѣт и впеоряющее зъницу очей во блеск полуденных лучей, в самое солнца солнушко оно: “В солнцѣ положи селение свое”» [2, с.279]. Тож кінцевою метою сердечного руху є сонце, воно одне може стати його притулком і тільки у ньому серце набуде спокою і тихої радості.

Солярний культ має багатовікову історію, відбився він і на християнстві, для якого сонце невіддільне від духовної чистоти, але для Г. Сковороди сонце – не язичницький символ, не культовий напівбог, а релігійно-філософське втілення абсолютної сублімованої божественної сили, початок споконвіків начал, в якому духовне набирає специфічної матеріальної сили і досягнення стану якої є взірцем для смертних.

Коли ж людина ступає на шлях релігійного самовдосконалення, вона має дотримуватися кількох сквородинівських заповідей: берегтися від усілякої нещирості і спокуси, дослухатися до власного серця, реалізуватися у «сродній праці». Тільки у цьому випадкові вона може досягти «веселія сердечного», а з ним – Божого спасіння. Г. Сковорода говорить: «Веселіе сердечное есть чистый свѣт ведра» [2, с.75]. Тобто воно є небесною світлістю і чистотою, поняттям «горнім», і його опанування пов'язане з обов'язковим відреченням від попереднього нічого існування і передбачає неабияку духовну працю над собою, безліч зусиль при правильному спрямуванні думок. Все, що сприяє досягненню «веселія сердечного», повинно стати об'єктом зосередження.

Г. Сковорода визнавав існування двох сердець: «Аще бо два рода тварей и дѣл суть, тогда и два сердца. Аще же два сердца, тогда и два души – благій и зльїй, истинный и лестчїй...» [4, с.126]. Концепція двох полярних сердець – пустого (порожнього) і духовного – увінчує філо-

софію Григорія Сковорода. Оскільки «бездна сердечная» є основою світу, вістря людини, то залежно від її спрямованості (на добро чи на зло) з'являється й відповідна будова світу, людина певного типу світобачення. Боротьба цих двох сердець і двох світів є основою духовних сутичок у світі, а не боротьба видимої й невидимої природи, антагонізм всередині якої просто неможливий, позаяк видиме й невидиме – то два плани одного об'єкта, явища тощо. Видиме, будучи тлінним прахом землі, лише частково й опосередковано відображаючи невидиме, не обов'язково є хибним. Його другорядність щодо невидимого не обов'язково є конфронтацією, адже воно може й не заважати розвитку невидимого. Справжні бої відбуваються між злом і добром на духовних полях людського серця. Воно єдине спроможне на такий герць-двобій.

Серце – корінь і суть людини, центр її життя. Воно заключає в собі вищу силу, яка виходить за межі душі і людського розуму:

— «Кожен є тим, чим є його серце. Основою всьому в людині є серце людини. Воно і є істинною людиною» [4, с.238];

— «Шлях істинної людини проходить через перетворення душі в розум і розуму в серце» [4, с.205];

— «Суть усіх наших членів у серці» [4, с.94];

— «Зовнішність людини є нічим іншим, як маскою, що прикриває кожен член, схований у серці, як у зародку» [4, с.171];

— «О серце! Безодне більш широка, ніж усі океани й небеса! Яке ти глибоке! Ти обіймаєш і розумієш все, але ніщо не може тебе утримати» [4, с.88].

Г. Сковорода щиро вважав, що серце – основа людського існування; філософ порівнює серце з вітром: підіймаючись нечутно й тихо, він потім ламає дерева, руйнує будівлі, здійснює хвилі і жене кораблі, розносить і гасить вогонь. Те саме і з серцем: «Думки сердечні не видимі, як ніби їх немає, але від цієї іскри вся пожежа, заколот і розорення; від цього зерна цілком залежить дерево нашого життя» [4, с.207]. І Г. Сковорода продовжує: «А що є серце, якщо не душа? Що є душа, якщо не бездонна безодня наших думок? Що є думка, якщо не корінь, сім'я і зерно всього нашого тіла, всієї нашої крові, всієї нашої зовнішності? Думка – це таємна пружина всієї нашої тілесної машини» [4, с.248]. Мислитель не вдовольняється лише розмовами про те, що серце залежить від глибинного шару, від глибинного розуміння людини, він уточнює свою думку: Серце – це божественна частина; воно – божа іскра в людині. Серце, як і Бог, не відділяється, і воно не підвладне ніякому аналітичному розуму.

Серце, в уяві та світогляді Г. Сковорода, – це точка, осереддя, середовище, орієнтир людської душі. Воно ніде в просторі не існує, але водночас воно є скрізь, в усій людській істоті. Тіло є реальним символом людського розуму, а в серці виявляється вся людина. Серце – поняття, що відображає усю повноту людини. Воно означає реальність, яка виникає ще до появи відмінності між тілом і душею. Серце – першородна єдність духу і матерії, але єдність, яка передуює різниці між матерією і духом, між тілом і душею, сутністю й існуванням, дією і силою, індивідом і особою. Тіло, безперечно, виявляється через розум, а розумові потрібне тіло, щоби проявити конкретну дію, але цей прояв здійснюється в гармонії кордоцентричної єдності всієї людини. Людське тіло – це тілесність людського розуму.

Так єдина людина проявляє свій розум через тіло і проявляє своє тіло через розум. Адже тіло – це продовження і доповнення розуму, і навпаки. Де є серце? Воно в усій людині. Серце – це загальне онтологічне буття людини. Іншими словами, «серце – це вся повнота лю-

дини і воно представляє собою всю людину, бо саме вигляду повноти і бракує емпіричній людині» [4, с.38]. Ця істота, це серце не підлягає ні емпіричному, ні просторовому пізнанню, ні аналізу за допомогою поверхневого розуміння. Серце символізує всю діяльність, не роблячи різниці між тілом і душею. Серце символізує й вогонь, іскру в людині. Для Г. Сквороди досконала, повна людина – це вічна, єдина людина, людина серця, кордоцентрична людина. Серце є єдиною людиною. Істинна людина – це водночас людина серця, єдина, вічна, постійна людина. «Homo cordatus est homo totus» – кордоцентрична людина – це єдина людина. «З кордоцентричних глибин б`ють джерелом наші думки, приводячи в рух наше зовнішнє, тілесне, фізичне єство» [1, с.111].

«Kardia» – значить серце, центральний орган тіла людини. Греки вживають слово «серце» і для позначення джерела інтелектуального й духовного життя людини. Словом «kardia» позначали центр існування розуму, первісну і повну єдність внутрішнього життя.

Як і Б. Паскаль, Г. Скворода надає серцю раціональної форми, прирівнюючи іноді думку до серця. Для Б. Паскаля серце справді є джерелом пізнання такою ж мірою, як і когнітивна думка. «Ми пізнаємо істину не тільки завдяки розумові (міркуванням), а й завдяки серцю: саме з допомогою останнього ми пізнаємо перші моральні правила. Розум повинен спиратися на знання серця та інстинкту і на них він повинен створювати основу для своїх міркувань» [2, с.123]. І Б. Паскаль і Г. Скворода вважали, що серце пізнає насамперед через любов: «Як можна любити, не проникнувши? Як же можна проникнути, не люблячи? Що хто полюбив, у те він і перетворюється» [2, с.28].

Серце більш як всяка інша частина людського тіла спроможне прокласти шлях до сприйняття повноти людської особистості (Homo totus). Але трапляється й так, що серце діє задовго до пізнання. Адже серце примушує людину діяти і спонукає її до життєво необхідної і швидкої дії. У серця більш широке поле діяльності, ніж у розуму та інтелекту. Таким чином, переконання, а не пізнання спонукають до дії. Тільки Бог може пізнати глибоке серце.

Кордоцентричне «я» – це величина, яку не можна виміряти, тобто, воно є таємницею в собі. Серце дає змогу нашому мисленню усвідомлювати єдність і зв`язок; серце – це щось таке, що передує пізнанню. Суб'єкт, який пізнає, не може бути пізнаним, інакше він був би об'єктом, пізнаним іншим суб'єктом. Саме в цьому розумінні серце є суб'єктом, який не можна виміряти і пізнати, позаяк воно є загадковим суб'єктом. Першим основним аргументом на користь такого підходу до людини за допомогою самопізнання і символіко-метафоричного тлумачення є відкриття внутрішнього світу людини, який Г. Скворода називає безоднею її серця. Це також відкриття серця людини, як його розуміє Г. Скворода відповідно до біблійної традиції: «Як учив нас пророк Єремія (а ми йому віримо), що істинною людиною в людині є глибоке серце, яке може бути пізнаним лише Богом і є нічим іншим, як безоднею наших думок» [4, с.67]. Як би глибоко людина не пізнала себе, вона не може пізнати усю глибину свого серця. Лише Бог спроможний повністю пізнати серце людини.

Таким чином, розум і віра у Г. Сквороди – це два аспекти людського духу, які нерозривно пов'язані між собою, пізнаючи як зовнішнє буття, так і внутрішній світ людини. Але глибинне осягнення своєї божественної сутності можливе лише через віру, осереддя якої є серце.

Застосовуючи своєрідний символіко-філософський стиль мислення і вмістивши в серце «внутрішню» людину, Г. Скворода започатковує розвиток національної символіко-антропоцентричної «філософії серця». Щоправда, слід зауважити, думка ця має й своїх против-

ників. «Теза, що українська філософія “кордоцентрична”, – пише Т. Закидальський, – не витримує критики: по-перше, тому, що тема серця обмежена лише до кількох мислителів; по-друге, тому, що навіть в тих кількох мислителів, віднайдених Чижевським, це не головна тема їхніх міркувань, і, нарешті, тому, що ці мислителі не складають філософської традиції: їхні вчення про серце не пов’язані між собою, і кожний з них підходить до цієї теми з іншої перспективи і з іншою метою. Та й годі сподіватись, щоб якась одна тема, ідея чи течія представляла собою філософську творчість певної нації, навіть якщо ця ідея становила б оригінальний внесок у світову науку» [5, с.95].

Так, кожний підходить по-своєму до теми серця. І бути по-іншому не може, оскільки «серце», тобто душевний світ – завжди свій, самотній, індивідуальний, особистісний, оригінальний і не може йти в руслі певної однозначності й одноманітності. Г. Сковорода й звертається до «серця» як до єдиного джерела, яке може надихнути на дійсне пізнання і творчість.

Перлини світової поезії і літератури стали свідченням злету людського духу саме тому, що звертались до глибини людської душі, до серця, за допомогою якого можна осягнути велич і безмежжя Всесвіту, перейти від «нікчемності» буття до усвідомлення своєї величі. Саме у цьому протистоянні державинського «Я раб, я цар, я черв, я Бог» і народжуються Сократи, ті величні постаті, які силою свого духу показують, що означає бути самим собою, тобто людиною. Вони не проповідують тезу: роби, як я, а є вогнем, сяйвом, дивом, яке змушує людину завжди ставити перед собою одвічне філософське питання: «Хто я? Навіщо в цьому світі?»

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме Г. Сковорода найважливішим для людини вважав її прагнення до самопізнання. Спочатку інструментом для самоосягнення є розум, який дає людині перші знання про себе. Але справжню свою глибину особистість можна пізнати тільки керуючись вірою, осереддя якої є серце. Саме через глибоке, чисте, світле серце проявляється дійсна людина, здійснюється її обожнення. Останнє можливе тому, що дійсна людина тотожна Богу за своєю істотою, за своїм серцем. Цим визначається призначення людини та сенс її буття, які полягають у пізнанні Бога, служінні йому та любові до нього. Оскільки справжня людина рівна Богу, єдина в усіх нас і в кожному ціла, то любов до Бога є одночасно любов’ю до самого себе і до всіх людей. І це все досягається через поєднання віри та розуму.

«Подивись на людину і пізнай її! На кого схожа істинна людина, що панує в плоті? Подібна на добрий і повний пшеничний колос. Розсуди ж: не стебло з листками є колос, не солома його, не полова, не зовнішня шкірка, що одягає зерно, і не тіло зерна, а колос є сама сила, яка створює стебло, соломі, тіло зерна й ін., у тій силі все оте невидимо перебуває. Вона виявляє все те весною, коли вся зовнішність на зерні зігнила, щоб утворення плоду не було приписане мертвій землі, тобто гниючій зовнішності, а щоб вся слава була віддана невидимому Богу, який усюди діє своєю таємною правицею, щоб лиш він був у всьому голова, а вся інша зовнішність – п’ята. Від колоска поступи до людини. У колосі ти бачив соломі, полову, шкірку, та не там Бог. Де ж? У невидимій рослинній силі Бог виростив нам колос невидимою силою. Глянь же на тілесність людини: не там сила божа! Вона у її невидимості заховалася. Підніми ж від земної плоті думки твої і зрозумій в собі людину, народжену від Бога, а не сотворену в останній час життя! Рослинна сила зерна є голова всього тіла, таємна дійсність невидимого Бога: пізнай у собі силу розумну, слово Боже, слово вічне, правницю Божу, закон, владу, царство, невидимість, образ Отця Небесного! Розкрий серце твоє для прийняття віри і для обіймів того чоловіка, котрий своєму Отцю Небесному є замість сили

його і замість правиці його навіки віків. Це насіння твоє, зерно твоє, просторіше від небес і земних кіл, це видиме небо і ця земля в ньому ховаються, і чи не зможе зберегти тебе це насіння? Ах! Будь упевнений, що найнечутливіша волосина твоєї голови, втративши свою зовнішність, у ньому (насінні) без усякої шкоди заховається, збережеться, стане благою! О насіння благословенне, людино істинна, Божа! Вся видимість є її підніжжя. Сама вона в собі носить царство, онебеснюючи всякого ним просвіщеного і наповнюючи своїм всенаповненням, сівши на місці правиці (праворуч) Отця Небесного навіки» (Григорій Сковорода).

«Все мина, лиш любов застається по всьому, Все мина, та не Бог, не любов», – писав у своїй латиномовній поезії Григорій Савович Сковорода, а на могилі своїй заповідав передати нащадкам: «Світ ловив мене, та не впіймав». Так і сталося. Так і триває досі. І так буде вічно... Амінь.

Список використаної літератури

1. Чижевський Д. Філософія Григорія Сковороди. – Прага, 1931. – 256 с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів в 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973 – Т. 1. – 574 с.
3. Стогній І. П. Праця і мораль у спадщині Г. С. Сковороди та її зв'язок з попереднім розвитком української думки // Григорій Сковорода. Дослідження. – К.: Наукова думка, 1992 – С. 52–68.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів в 2-х т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 2. – 571 с.
5. Закидальський Т. Досліди в діаспорі над історією української філософії. / Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 95–120.
6. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Культура як основа «м'якої сили» держави Україна в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету // Гілея. – 2013. – Вип. 79 (№ 12). – С. 266–269.

